

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327:305-055.2

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Климчук І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто провідні течії класичної школи міжнародних відносин з позиції ґендерного підходу; проаналізовано концепцію безпеки, проблему реконструкції ґендерних стереотипів, критику наукової мовної стилістики, а також особливості непорозуміння довкола ґендерних підходу, опираючись на наукову позицію та праці феміністського теоретика Дж. Е. Тікнер.

Ключові слова: ґендер, ґендерний підхід, Дж. Е. Тікнер, фемінізм, теорія міжнародних відносин.

Постановка проблеми. Сучасні ґендерні дослідження творять один із найбільш поширених дискурсів у сучасній теорії міжнародних відносин. Водночас, його можна зарахувати до найменш інтегрованих у цю дисципліну. Здебільшого, такий стан справ обумовлювався двома чинниками: по-перше, до середини 1980-х років уся теоретична база дисципліни з міжнародних відносин характеризувалася антропоцентричністю та ґендерною нейтральністю, адже існувало переконання, що ґендерні питання жодним чином не пов'язані з національною безпекою чи зовнішньою політикою держав на міжнародній арені. По-друге, представники другої хвилі фемінізму більше зосереджувалися на розв'язанні проблем домашнього насильства (над жінками) у приватній сфері, ніж дослідженнями світової політики з власних перспектив [1]. Позиціонуючи себе як критичний напрям теорії міжнародних відносин, феміністи поступово напрацювали власні теоретичні підходи, центральною аналітичною категорією яких став «ґендер». Зосередження на значенні ролі жінки у контексті міжнародної політики спричинило чергові дебати між представниками мейнстріму і послідовниками феміністських підходів, виносячи за межі усталених дисциплінарних рамок такі нетрадиційні питання як права людини, проблеми зубожіння, міграції, охорони здоров'я. Це сприяло створенню нової парадигми, а також переоцінці традиційної епістемологічної та онтологічної бази теорії міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед перших праць з ґендерної тематики в теорії міжнародних відносин слід виділити: «Жінки і війна» (1989) Дж.Б. Ельштайн, «Банани, пляжі і військові бази» (1990) С. Енлоу, «Ґендерні держави: феміністське бачення теорії міжнародних відносин» (1992), «Глобальні ґендерні питання» (1993), «Глобальна ґендерна політика» (1998) В.С. Петерсона та Е.С. Раняна, яким вдалося позбутися образливого кліше «науковців-маргіналів» та позиціонувати своє вчення як новаторське та прогресивне. На початку 2000-х років нова генерація таких феміністських теоретиків як Л. Сйоберг (L. Sjoberg), Ч. Карпентер (Ch. Carpenter), Д. Коген (D. Cohen), М. Капріолі (M. Caprioli) та ін. написала свіжі дослідження, де ще більш глибоко та ширше розкрила ґендерну сутність міжнародних відносин.

Окремої уваги заслуговують праці Дж.Е. Тікнер, зокрема, «Ґендер у міжнародних відносинах: перспективи феміністів у досягненні глобальної безпеки» (1992), яка була однією з перших науковців, хто започаткував традицію ґендерного підходу в дослідженні теорії міжнародних відносин, чітко аналізуючи усі його переваги для дисципліни.

Формування цілей статті. Опираючись на наукову позицію через аналіз праць американської феміністки Дж.Е. Тікнер, а також на результати власного дослідження з'ясувати особливості та вплив ґендерного підходу у теорії міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дж.Е. Тікнер вважають видатною вченою та родоначальницею феміністського напрямку теорії міжнародних відносин. Здобувши наукову ступінь доктора політичних наук, вона працювала в Школі міжнародних відносин (School of International Relations) при Університеті Південної Каліфорнії (University of Southern California), викладала в коледжі «Холі Крос» (Holy Cross College) в Уоркестері (штат Массачусетс), протягом 2006-2007 років очолювала Американську асоціацію з міжнародних досліджень (ISA), а на даний час є почесним викладачем Американського університету у Вашингтоні. Її науковий доробок налічує більше десятка досліджень, найбільш відомими серед яких є: «Феміністське переосмислення принципів політичного реалізму за Х. Моргентау» (1991), «Ґендер у міжнародних відносинах: перспективи феміністів у досягненні глобальної безпеки» (1992), «Ідентичність в теорії міжнародних відносин: феміністські перспективи» (1996), «Ґендерний вимір світової політики: питання та підходи у період завершення Холодної війни» (2001). Її підхід у дослідженні ґендеру в теорії міжнародних відносин можна класифікувати як феміністську позицію (*feminist standpoint*), суть якої полягає у тому, «що знання засноване на жіночому досвіді відображає більш точну картину з ґендерної проблематики, (...) оскільки пригнічені жінки краще усвідомлюють джерело несправедливого ставлення до них з боку чоловіків, ніж самі кривдники-чоловіки» [2, р. 150].

Ця теза спонукає до роздумів: який з традиційних підходів маргіналізує ґендер? Коли ґендерна концепція перестане скидатися як задуваний привілей для жінок над чоловіками?

Дж.Е. Тікнер належить до числа тих феміністок, чий дослідження гендерного підходу є розробленими з метою прокладання шляху для трансцендентності гендерної рівності в теорії та практиці міжнародних відносин. Наукові доробки Дж.Е. Тікнер, як і частина цього пошуку відіграють важливу роль у контексті винесення на порядок денний багатьох питань, пов'язаних з політикою ідентичності, безпекою, політекономією, демократією тощо.

У своїх працях Дж.Е. Тікнер переслідує дві цілі: на її думку жінки мають достатньо знань, свій особливий досвід та позицію, які необхідно перенести у площину дослідження теорії міжнародних відносин, а також критика чоловічого наукового знання, представленого як відображення істинної позиції у науковій сфері.

Дж.Е. Тікнер, більш відома своєю книгою «Гендер у міжнародних відносинах: перспективи феміністів у досягненні глобальної безпеки» (1992), виділила гендерну складову світової політики. Її праця починається з аналізу ключових концепцій класичної школи з позиції гендерного підходу. Автор дійшла висновку, що реалізм, будучи спадкоємцем традицій Західної політичної думки, поєднує державність та інститут громадянства виключно з маскулініними ознаками. Паралельний аналіз теорії класичного лібералізму та марксизму, теж підтвердив, що їхні витоки базуються на маскулініних цінностях, де основний акцент робиться на автономії, незалежності та владі. Ці традиції сформували припущення про людську поведінку, прогрес та економічне зростання, цілком ігноруючи інший людський досвід і знання, зокрема жіночий. Наприклад, ліберальний атомістичний індивідуалізм, інструментальна раціональність та зосередженість на ринковій економіці базуються на чоловічому досвіді і знанні, у той час як марксистки, сфокусувавшись на класі, приховали гендерний розподіл праці та влади не лише у суспільній сфері, але й у приватній сфері, пов'язаній з репродуктивністю [3].

Проаналізувавши маскуліну геополітичну інтерпретацію концепції національної безпеки, Дж.Е. Тікнер сформулювала власну позицію щодо даної тематики. На її думку, світ віддаляючись від системи сповненої політичними конфліктами між державами, рухається у напрямі до більш загрозливого внутрішнього та зовнішнього безладу. Попередні дефініції національної безпеки можливо, хоч і ставали більш вичерпними, проте дисфункціональними, підвищуючи невпевненість індивідуумів у самих себе та у зовнішнє середовище. Натомість, Дж.Е. Тікнер пропонує економічну справедливість та екологічну підтримку, як невід'ємні складові ідеї гендерної рівності. Вбудовуючи нову концепцію національної безпеки, Дж.Е. Тікнер висловлює практичні пропозиції, пропагуючи зміни у ієрархії влади, де здійснюється політика. Вона прагне збільшити кількість жінок у владі, наділивши їх повноваженнями посередників та опікунів, а не військових чи дипломатів (з позиції «realpolitic») [4, pp. 625-627]. Незважаючи на те, що Дж.Е. Тікнер намагається уникнути розгляду самої сутності «маскуліності» чи «феміністності», вона погоджується з аргументом, що жінки наділені такими культурними ознаками,

які сприяють посередництву, винесенню спільних рішень та піклуванню про інших. Ця позиція не є побудованою на переконанні про неодмінну перевагу жінок, а лише на їхньому досвіді, що походить з нерівності. Понад усе Дж.Е. Тікнер шукає шляхи подолання гендерних рамок. Її ціль полягає не лише у заміні маскуліної дефініції безпеки на феміну, а у тому, щоб викреслити відмінності з гендерних конструкцій та створити нову концепцію безпеки, яка буде гендерно нейтральною. Слід підтримати позицію, згідно якою гендер буде вивчатися більш системно і не лише самими жінками чи для жінок.

Децо пізніше у своїй праці «Гендерний вимір світової політики» (2001) Дж.Е. Тікнер визнає, що перманентний наголос на питаннях підпорядкованого становища жінок, чи їхній ролі жертви є більш «гіперболізований» феміністами, ніж справді досліджений згідно з контекстом. Також, на її думку мало відомо про стримуючий вплив гендерного чинника на життєвий потенціал представників чоловічої статі у різних сферах. Наприклад, усталене переконання про всеохоплюючу опікунську роль жінки є гендерною конструкцією, яку слід деконструувати, перенісши наголос з «материнства» на «батьківство» уцілому. Іншим прикладом може слугувати «жанрове кліше», що вісімдесят відсотків цивільного населення, основну частку з яких складають жінки і діти є жертвами військових дій. Така статистика є «гендерним штампом», оскільки серед потерпілих не враховано біженців або загиблих чоловіків та юнаків. Також проблема насильства у сім'ї, що традиційно розглядається як насильство, скоєне щодо жінок і дітей, приховує інші проблеми, зокрема, жорстоке поводження з дітьми самими матеріями-опікунами. Окрім того, Дж.Е. Тікнер вважає, що феміністи досить кволо рухаються у напрямі до вирішення питання оплачуваної домашньої праці жінок, оскільки самі жінки часто виступають у ролі роботодавців, експлуатуючи інших жінок [5, pp. 63-114]. Отже, вносячи у порядок денний своєї дослідницької програми питання щодо просування інтересів усіх жінок, феміністи зіштовхнулися з труднощами на емпіричному та теоретичному рівнях, коли результати досліджень з гендерної проблематики потрапили у конфлікт з їхньою нормативною програмою.

Розвиток гендерної концепції спричинив критичне ставлення до мовної стилістики, ролей та правил академічної практики. На думку Дж.Е. Тікнер, мовна стилістика є інструментом академічних дебатів з чітко вираженими маскулініними ознаками. Феміністська критика маскулініного мовного стилю виявила використання бінарних протилежностей чи дихотомічних пар, де чоловік є по суті нормою, а жінка чимось *іншим*. Зв'язок між статтю і гендерною ідентичністю сформований у мовній стилістиці відіграє ключову роль у збереженні цих дуалізмів: асоціації чоловіка з раціональністю, а жінки з ірраціональністю. Застосування чоловічої норми при визначенні раціональності тлумачить насильство як раціональну відповідь на погрози та є підтвердженням нав'язування відповідних характеристик щодо визначеної статі. Отже мова, що використовується у патріархальній риторичі слугує для підсилення раціональності та нормування

гендерних розбіжностей у владних відносинах на рівні державної системи [6].

Крім цього, Дж.Е. Тікнер привертає увагу до трьох видів непорозуміння, що виникли між феміністами та представниками традиційного напрямку: по-перше, це неузгодженість позиції науковців щодо визначення категорії *гендер*, по-друге, – різні онтологічні розбіжності при дослідженні міжнародної політики, по-третє, – епістемологічний поділ, що спонукає до запитання, чи феміністи «взагалі займаються розробкою того, що слід вважати теорією?» [4, pp. 613-621].

Перше непорозуміння базується на різному тлумаченні категорії *гендер* та відсутності узгодженої позиції щодо нової концепції. На думку Дж. Е. Тікнер, більшість феміністів трактують «гендер» у соціал-конструктивістському значенні, як сукупність соціально обумовлених особливостей, що визначають чоловічі і жіночі ролі. Тобто, це поняття стосується соціальної інституціоналізації статевої розбіжностей, та є концепцією, яку застосовують для того, щоб підкреслити статево диференціацію (як соціальний конструкт) у приватній та суспільній сферах. Прихильники цього підходу відштовхуються від ідеї гендерних ролей у суспільстві, які, на їхню думку, є нерівноправними. Отже, гендерний підхід слугує певним «подразником», що моніторить гендерні відносини, фіксуючи гендерну ієрархію, зокрема, у системі влади. Складність гендерної концепції полягає у тому, що між самими феміністами, котрі володіють «монополією» на гендерний підхід не має консенсусу щодо сутностей та особливостей гендерних ідентичностей, способу їхнього формування чи модифікації. Також, на думку критиків гендерного підходу, широкі використання *гендеру* як аналітичної категорії приховує інші форми утистки у світовій політиці, зокрема, расові, класові тощо.

Друге непорозуміння полягає у феміністських викликах класичному вченню теорії міжнародних відносин. Адже більшість феміністів зацікавлені в успішному закріпленні гендерного підходу на теоретичному та емпіричному рівнях дисципліни, визначенні дослідницьких принципів і пріоритетів з власної перспективи та розширенні предметної сфери дослідження. Все ж, феміністські теоретики затрачають багато часу на критику домінуючих теорій замість того, щоб зосередитися на обґрунтуванні власного вчення.

Третє джерело непорозуміння полягає в упередженому ставленні представників «мейнстріму» до гендерного підходу та прагненні зберегти так званий «статус кво» в теорії. Звісно, що заглиблення в інтелектуальні традиції епохи Просвітництва вважається базовим підходом у дослідженні традиційної сфери міжнародних відносин на Заході. На думку Дж. Е. Тікнер, ця традиція сама по собі є гендерним продуктом (з характерними маскулінними ознаками), що схвалює користь розформованого мислення у тлумаченні соціального світоустрою. Згідно феміністських

заяв ці дихотомічні форми: раціональний/іраціональний, факт/оцінка, універсальний/специфічний та суспільний/приватний стали фундаментом, на основі якого вибудовувалося вчення доби Західного Просвітництва... Відокремлення розуму (раціонального) від фізичного (природи), у кінцевому підсумку спричинили послаблення суспільного статусу жінок [4, p. 621]. Обираючи аргументи на користь гендерного підходу, деякі представники традиційних підходів активно запозичують та частково інкорпорує його у власні дослідження, натомість інша група вчених, – застосовує гендерну концепцію без посилань на феміністів. Також існує третя група вчених, які повністю відкидають цю концепцію та не розглядають можливості її долучення до свого вчення.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Проаналізувавши розбіжності між самими феміністами та прихильниками традиційної школи міжнародних відносин, Дж. Е. Тікнер продемонструвала науковий потенціал гендерного підходу, зокрема в розширенні дискурсу питань безпеки, мовної стилістики та налагодженні діалогу між науковцями чоловіками та жінками.

Окрім цього, слід виділити й окремі труднощі, пов'язані з застосуванням гендерного підходу. Перша, з проблем стосується диспропорції між чоловічими та жіночими науковими доробками, а також ступеня «гендерності» центральних концепцій теорії міжнародних відносин. Феміністи досі не вирішили, чи необхідно повністю реконструювати теорію міжнародних відносин, та чи зможе «гендер» посісти чільне місце в дисципліні, щоб пізніше не покинути напрацьований запас теоретичного та емпіричного знання. Друга проблема стосується побоювань феміністів з приводу «широкого залучення гендерного підходу» в теорію міжнародних відносин, що може призвести до несподіваного витіснення чоловіків-дослідників зі сфери, де раніше переважала їхня точка зору, та її монополізації вченими-жінками. Звісно, це може бути тимчасовою проблемою, оскільки чим більше чоловіків усвідомить важливість гендерного підходу в науці та у світі в цілому, тим швидше появиться нова генерація феміністів, яка зламає усталене уявлення про традиційні підходи в теорії міжнародних відносин й сформує нові теоретичні основи.

Як бачимо, дослідження теорії міжнародних відносин з позиції гендерного підходу є досить контроверсійним. У рамках теорії, гендерна концепція сприймається почасти як спроба розширити дослідження предметної сфери дисципліни, розвинувши водночас критичне ставлення до основних концепцій, мовної стилістики, ролей і правил академічної практики. Гендерні дослідження володіють певним потенціалом, проте послідовникам цієї стратегії слід напрацювати більш інклюзивний підхід (стримує наголос на проблемі емансипації жінки) до того часу, коли наукова сфера дисципліни частково здолає власну гендерну сутність.

Список літератури:

1. Goldstein J. International Relations [Text] / J. Goldstein. – New York: Longman, 2003.
2. Tickner J. Ann. Identity in International Relations Theory: Feminist Perspectives [Text] / J. Ann Tickner in Lapid Y. and Kratochwil F. (eds) The Return Of Culture and Identity in International Relations Theory. – Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 1996. – P. 150.
3. Tickner J. Ann. Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security [Text] / J. Ann Tickner. – New York: Columbia University Press, 1992.
4. Tickner J. Ann. You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists [Text] / J. Ann Tickner // International Studies Quarterly. – № 41, 1997. – pp. 613-627.
5. Tickner J. Ann. Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War World [Text] / J. Ann. Tickner. – New York: Columbia University Press, 2001. – pp. 63-114.
6. Tickner J. Ann. Why Women Can't Run The World: International Politics According To Francis Fukuyama [Text] / J. Ann Tickner // International Studies Review. – № 3 (Vol 1). – Blackwell Publishing, 1999.

Климчук И.И.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

**ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА
В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ****Аннотация**

Рассмотрено главное течение классической школы международных отношений с позиции гендерного подхода; проанализировано концепцию безопасности, проблему деконструкции гендерных стереотипов, критику научного лингвистического стиля, а также особенности разногласий вокруг этого подхода, опираясь на научную позицию и работы феминистского теоретика Дж. Е. Тикнер.

Ключевые слова: гендер, гендерный подход, Дж. Е. Тикнер, феминизм, теория международных отношений.

Klymchuk I.I.

Ivan Franko Lviv National University

THE PECULIARITIES OF GENDER APPROACH IN IR THEORY**Summary**

In this article we considered the application of gender approach to the basic IR trends, also security conception, the problem of deconstruction of gender stereotypes, critique of language style in academia and peculiarities of disagreements around this approach are analyzed from the scientific view and through works of feminist theorist J. A. Tickner.

Keywords: gender, gender approach, J. A. Tickner, feminism, IR theory.